

Philipp Ther napsal knihu **Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy**. Podrobněji je rozebrána na protější straně. Tady je rozhovor s jejím autorem.

ZUZANA LIZCOVÁ

LN Neoliberalismus je mnohoznačný pojem. Vy jej chápete především jako souběh liberalizace, deregulace, privatizace a politiky rozsáhlých škrtů. Tahle strategie se po krizi spuštěné roku 2008 ocitla pod palbou kritiky. Právem?

Neoliberalismus měl na tuto krizi přímý vliv. České republiky se to týká méně, ale transformace v řadě zemí částečně spočívala v přímých zahraničních investicích, s nimiž se zacházelo jako s fetišem. Vlády se radovaly: Zahraniční investice tečou právě k nám! Méně už se hledělo na to, do jakých odvětví ty peníze tečou. V zemích Visegrádu byl jiný investiční vzorec, ale zejména v transformačních zemích, které přišly „později“, jako jsou Rumunsko, Bulharsko, pobaltské státy nebo Ukrajina, tekla velká část přímých zahraničních investic do finančního sektoru a nemovitostí. Jednoduše to lze shrnout tak, že to byly spíše krátkodobé spekulativní investice. Pak přišla ona velká krize na Wall Street a tyto investice byly zastaveny nebo dokonce staženy. Tím se potíže do zmíněných zemí okamžitě přenesly. Pobaltské státy byly v hluboké krizi už roku 2008.

Druhá souvislost krize a neoliberalismu tkví v deregulaci bankovního sektoru. I to se ČR dotklo méně, protože se místní politika chovala chytřejší a přece jen nebyla tak neoliberální. Jde o půjčky v cizích měnách, které si brali soukromí klienti bank. To je samozřejmě také silně spekulativní – v momentě, kdy se domácí měna znehodnotí, kredit silně stoupne. Například v Maďarsku, kde forint v roce 2009 propadl, byly půjčky zničehonic o polovinu vyšší a lidé je nebyli schopni splácet.

LN U jiných zemí by se naopak dalo namítnout, že neoliberální reformy přispěly k tomu, že byly na ekonomickou krizi lépe připraveny – třeba díky tomu, že jejich sociální systémy nebyly úplně přetíženy...

Česká republika měla to štěstí, že zahraniční investice směřovaly do produkčního sektoru, tedy převážně do průmyslu. Byly tedy dlouhodobě vázané. Ty se jednoduše stáhnout nedají; taková automobilka se raz dva nepřestěhuje do jiné země. A druhé štěstí bylo, že se tady úplně silně nederegulovalo. Proto byla ČR touto stránkou krize zasažena méně. Samozřejmě se jí dotkl propad exportů – jak domácích, tak německých firem, na něž jsou ty české jako dodavatelé napojeny.

LN V souvislosti s úspěchem neoliberálních reforem jsem měla na mysli spíše Německo. Vaší tezí totiž je, že se neoliberalismus silně prosadil nejen ve východní Evropě, ale prostřednictvím jakési spolutransformace i v západní Evropě, zejména ve Spolkové republice. Jak k tomu podle vás došlo?

Pojem transformace byl původně rezervován jen pro postkomunistické země. V Německu se hovořilo o „reformních státech na východě“, což evokovalo dojem, že SRN reformy nepotřebuje. Vycházelo to i z jistého pocitu nadřazenosti. Západ vyhrál studenou válku, ostatní se proto musejí „vrátit do Evropy“ a přizpůsobit. Což byla iluze, za níž jsme zaplatili vysokou cenu.

Spolková republika upadala v průběhu devadesátých let do krize. Měla příliš mnoho strukturálních problémů a výdajů. Sociální stát – například systémy důchodového a zdravotního pojištění – nesly ohromné náklady německého znovusjednocení. Týdeník *The Economist* označil spolkovou republiku za nemocného muže – tak se kdysi říkalo osmanské říši. Vedlo to k tomu, že Němci se shodli na vůli ke změně. Orientovali se přitom primárně podle zahraničí, což je pro neoliberální reformy typické. Vzory se nabízejí na Západě – ve Velké Británii právě nastupoval Tony Blair a politika new labour, která inspirovala rudozelenou koalici kancléře Gerharda Schrödera. Ve veřejných debatách se jako vzor zmiňovala i východní Evropa, protože se tam reformovalo radikálně a ekonomiky rostly rychleji. Německo se tehdy ptalo: Proč to u nás nejde tak jako v Česku, neměli bychom jako na Slovensku zavést „rovnou daň“? Úhel pohledu se změnil a Východ

FOTO LEIPZIGER BUCHMESSE

Chtělo by to trochu méně cynismu

S německým historikem **Philippem Thorem** o transformaci ve střední a východní Evropě, o našťavanosti na Brusel i o úbytku příležitostí pro nové generace

už najednou nebyl vnímán jako zaostalý, ale dokonce tak trochu jako vzor. Ale samozřejmě spíše v konzervativněliberálních kruzích než na levici.

LN V Německu trochu paradoxně provedla neoliberální reformy právě zmíněná levicová rudozelená koalice v letech 1998 až 2005. Dnes jsou tyto reformy interpretovány jako základ současného hospodářského vzestupu Německa. Také je tak vnímáte?

Jejích bilance je smíšená. V Německu bohužel kritická debata o těchto reformách, zejména takzvaných Hartzových (trhu práce – pozn. red.) zatím chybí. Na jedné straně daly zemi velkou ekonomickou výhodu. Tu mu nicméně neposkytly jen ony, ale také sociální pakt mezi odbory a zaměstnavateli. Byl uzavřen ještě dříve a jeho podstata spočívala v tom, že odbory rezignují na zvyšování platů nad inflaci výměnou za garanci pracovních míst. Svoji roli tedy sehráli i sociální partneři. Proto je zvláštní, když se úspěchy přičítají jen neoliberalismu, šokové terapii a radikálním reformám. Hartzovy a další reformy přispěly k tomu, že Německo získalo konkurenční výhodu v nákladech oproti jiným západním zemím, kde cena práce strmě stoupala. Hartzovy reformy tedy makroekonomicky přispěly k silnějším německým exportům a vzestupu hospodářství.

Jenže společensky vzato mají i nezamýšlené vedlejší účinky. Masivně vzrostla sociální nerovnost, která byla před Hartzovými reformami nižší než u vás či na Slovensku. Celé společenské vrstvy se jejich vinou ocitly v závislém postavení: mají sice práci, ale nemohou si vydělat na živobytí. Komplikovaně se to vyrovnává příspěvkem, lidé se ale dostali do pozice sociálně vytěšňovaných prosebníků. To nelze zamlčovat. V Německu se upevnil nízkopříjmový sektor, v němž je levná pracovní síla subvencovaná státem. Funguje to tak například u call center, která stojí na bázi nízkých

PHILIPP THER (* 1967)

Němec narozený v Rakousku. Od roku 2010 je profesorem historie střední a východní Evropy na Vídeňské univerzitě. Předtím působil na Evropském univerzitním institutu (EUI) ve Florencii, kde se zabýval srovnávacími dějinami Evropy. Jeho kniha **Nový pořádek na starém kontinentě. Příběh neoliberální Evropy**, jež letos vyšla v češtině, získala loni cenu za nejlepší odbornou publikaci na Lipském knižním veletrhu. Do Prahy přijel Philipp Ther na diskuzi pořádanou Nadací Friedricha Eberta.

platů – mimo jiné proto, aby Německo mohlo konkurovat Česku nebo Polsku a příliš mnoho pracovních míst se nepřesunulo za hranice.

LN Platí, že neoliberalismus je sice makroekonomicky úspěšný, ale na společnost má i negativní dopady, a to i pro Českou republiku?

Do jisté míry ano. ČR je úspěšná exportní země s částečně úctyhodným růstem HDP. Zároveň tu jsou určité vrstvy a zejména regiony, které takřkajíc zůstaly ve štychu. Od roku 2004 se to díky regionálním fondům EU, subvencím pro zemědělství a dalším podpůrným projektům trochu vyrovnalo. Ale existují části Česka, například sever Moravy, které se od roku 1989 pořádně ekonomicky neuchytily.

LN V knize uvádíte, že mezi skupinami, jež u transformaci spíše prodělaly, jsou i východoevropské ženy. Proč?

Ženy byly propouštěním v devadesátých letech zasaženy nepoměrně více než muži. Silněji trpěly odbouráváním pracovních míst kvůli privatizacím. Dalším a možná důležitějším faktorem je redukce sociálního státu, zejména v oblastech, kde byly odstraněny výdobytky státního socialismu. Ženy se kvůli tomu často vrátily do role matek a pečovatelek o domácnost a znovu získal převahu tra-

diční obraz rodiny. Právě v Česku je tento jev silný. Touto konzervativní sociální politikou utrpěly nejen ženy. Z dlouhodobého hlediska je pro stát kontraproduktivní, když jsou ženy vraceny do tradičních rolí – když se očekává, že ženy zůstanou se svými dětmi léta doma.

V západní Evropě existují úplně jiné modely; mimoходом nikoliv německý, který je v tomto směru konzervativní. Vzorem může být Francie, kde se ženy rychle vracejí do práce a dávají děti do jeslí. Je zajímavé, že situace v postkomunistických zemích je velmi rozdílná. V Česku zůstává značný rozdíl v příjmech žen a mužů, skoro se dá mluvit o platové diskriminaci. V Polsku je tomu jinak – především proto, že země je chudší a rodiny potřebují dva platy. Tam jsou rozdíly v příjmech žen a mužů malé, mnohem nižší než v Německu.

LN Jak se společnosti vyrovnávají s tím, že řada počátečních nadějí byla zklamána?

Pro generaci, která dospívala kolem roku 1989, se nabízel mnoho možností. Novým problémem je, že i v kruzích, které dříve profitovaly, je dnes příležitostí méně. Například u restaurací nebo hotelů je trendem vytváření řetězců, jednotlivé objekty jsou skupovány a přestávají být majetkem soukromých vlastníků. Mladí lidé ztrácejí prostor, který měli po roce 1989. Výrazně se zmenšily možnosti zakládání malých a středních podniků. Lidé se častěji musejí nechat zaměstnávat. To je také důvodem, proč je mládež častěji frustrovaná, volí protestní a populistické strany či odchází do zahraničí.

LN Česká frustrace se obrací zejména proti Evropské unii. Proč mají Češi tendenci přičítat vinu právě Bruselu?

Svou roli hraje tradiční český provincionalismus i skutečnost, že EU je oblíbeným obětí beránkem obecně. Tento postoj, který je běžný i v Rakousku, je chybný a ničemu nepomáhá. Problémy se vytvářejí převážně doma. Vlády by se místo toho měly zamyslet, jak vytvořit účinné zákonodárství proti vzniku monopolů a vytvářet pro občany nové příležitosti. Jak posilovat kupní sílu nebo podporovat modely regionálního rozvoje.

Samostatný problém představují společenské skupiny a geografické oblasti, které byly od devadesátých let odepřány. Dělníci v někdejších průmyslových oblastech, zemědělci z bývalých zemědělských družstev – ti mají vlastní problémy. V jejich případě nejde jen o zklamání nebo frustraci, ale o skutečnou ztrátu nadějí a perspektivy.

LN Politici ve východních členských státech EU často hovoří o „těch v Bruselu“, zatímco třeba v Německu často používají obrát „my v Bruselu“. Máte pro to vysvětlení?

Je to projev nedostatečné identifikace s Evropou. Je o to pozoruhodnější, když si uvědomíme, kolik peněz z Bruselu do těchto zemí přiteklo a do roku 2020 ještě přiteče. Poté pravděpodobně tento zdroj vyschne. Lidé to silně pocítí a možná se budou na dnešní dobu nostalgicky ohlížet. Zda byly všechny prostředky nasazeny produktivně a cílevědomě, to je samozřejmě otázka. Ale i způsob jejich využití byl v rukou národních států. Je škoda, že protievropejský sentiment, který se vyskytuje všude, tolik politiků tak silně zneužívá. Negativní, kontraproduktivní propagandu vůči Bruselu šíří mnoho politiků od Václava Klause a Miloše Zemana až po různé jiné směry. Je načase to prohlédnout a zabývat se problémy ve vlastní zemi.

Jinou stránkou je, že začlenění do západního společenství probíhalo za jím stanovených podmínek. Byla možná chyba, že ten proces byl tak jednostranný, že k němu Západ a stará Evropská unie tak přistupovaly.

Frustrace tedy částečně vyplývá z levné populistické propagandy a provincionalismu, ale i na Západě najdeme příčiny, jež by bylo dobré kriticky zhodnotit.

LN Máte pocit, že se kvůli vysokým finančním transferům ze Západu se na Východě rozšířila jakási nezdravá nároková mentalita?

Nároková mentalita? Nevím, ale je tu jistý cynismus, který se mi nelíbí. Spočívá v jednostranném vyžadování solidarity a zároveň jejím odmítání vůči ostatním – jako v poslední době v uprchlické otázce. Postoj německé vlády jistě můžeme vnímat kriticky, ale i tak by měla vůči Berlínu fungovat určitá základní solidarita. Pociť, že je evropskému partnerovi třeba pomoci z bryndy i tehdy, když se do ní sám dostal. Tento cynismus mě děsí a mohl by se krutě nevyplatit.